

„Harmadik út?” Esély az együttműködésre

PELESZ NELLI

EKE Neveléstudományi Doktori Iskola
SZTE Neveléstörténeti Kutatócsoport

Fizel Natasa: *A magyar polgári iskolai tanárképzés története (1868–1947)*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018.

A hazai professzió kutatások napjainkra már kiterjedt szakirodalommal, széles körben ismert és érvényes eredményekkel bírnak, sőt bizonyos területeken a nemzetközi tudományos diskurzus egyenrangú és aktív formálóiként lépnek fel. Hosszú út vezetett azonban idáig, a jelen idillinek tűnő képe pedig korántsem teljes. A professzionalizációs folyamatok speciálisan a magyar viszonyokra alkalmazott, beható és szakszerű vizsgálata sokáig váratott magára, ám örvendetes tény, hogy a 2000-es évek óta mára már változatlanul bővülő és új szempontokat felmutatni képes multidiszciplináris megközelítésről beszélhetünk. Az alapvetően szociológiai kiindulású, a szakmák kialakulását, fejlődését és változásait nemegyszer történeti szempontok szerint elemző kutatások természetesen minden professzió szempontjából fontos eredményeket képesek felmutatni, de bátran állíthatjuk, sehol sem olyan fontosakat, mint a pedagógusprofesszió esetében.

A neveléstudományi kutatások olyan szegmense ez, amely nagy, ha nem a legnagyobb hatással lehet a még mindig csak hőn áhított erőteljes szakmai identitás, autonómián és szakértelmen alapuló, releváns tudományos alapokon megfogalmazott öndefiníció megalkotására. A neveléstudomány napjainkban is helyét kereső, képlékeny önmeghatározása éppúgy, mint a praxist szem előtt tartó, ugyanakkor értelmiségi hivatásként definiált pedagógusszakma megítélése különösképpen rászorul azokra a hiánypótló kutatásokra, amelyek közelebb hozzák a fenti égető kérdések érdemi megválaszolásának lehetőségéhez. Fizel Natasa könyve éppen ilyen. Gazdag adatbázisból kiindulva, magas szinten, tudományos igényvel, multidiszciplináris elméleti és módszertani megközelítéssel, kifejezetten unikális témában mutat fel olyan jelentős és hiánypótló eredményeket, melyekre mint erős tartóoszlopokra építhető a tanári hivatásról alkotott képzetek összetett koncepciója.

A kötet témája a polgári iskolai tanárképzés történetének bemutatása, de nem akárhogyan. A szerző szavaival: „Munkámban arra törekedtem, hogy bemutassam azt a *folymatot* (k.t.), amely során az 1868-ban életre hívott polgári iskola képzés nélküli, a tanítói végzettségre egyetlen képesítő vizsgával ráépülő »polgári iskolai tanítóképzése« 1928 és 1947 között egy tanítói oklevélre vagy

érettségi vizsgára épülő, négy szakcsoportos, négy évfolyamos, alap- és képesítő vizsgával, gyakorló tanításokkal, kötelező egyetemi áthallgatással kiegészített főiskolai képzéssé vált, a polgári iskolai tanárság pedig presztízsében és tudásában a középiskolai tanársághoz közeli *professzióvá* (k.t.)” (Fizel, 2018. 9. o.). Valóban, a szerző ígéretéhez híven képes ábrázolni a *professzióvá válás folyamatát*, az elsősorban a szűkebben vett, leginkább a neveléstörténeti érdeklődés számára jelentős képzéstörténeti tényeket ugyanis olyan módon fűzi fel, amely rámutat a téma – összetevőinek sokirányú összefüggései nyomán – folyamatjellegére, valamint képes megragadni és mindvégig következetesen alkalmazni a professzionalizációt, mint mindent átfogó kutatási szempontot, kitágítva ezzel az eredmények felhasználási horizontját.

A kötet első szakasza a kutatás módszereit mutatja be. A nagyszámú primer forrás és kiterjedt szakirodalom feldolgozása tradicionális forráselemzéssel történt. A vállalkozás nagyságát jól érzékelteti, hogy a munka nem nélkülözhetette a jogszabályok, statisztikák, levelek, iskolai jegyzőkönyvek, tanrendek, sajtóanyagok és nem utolsósorban a több ezer hallgatói anyakönyv részletes áttekintését. Az adatok kvalitatív értékelése mellett a kvantitatív elemzés olyan új háttérváltozók mentén vizsgálja a kutatás tárgyát (pl. foglalkozási ágak, áthallgatás), amelyek addig nem szerepeltek a hasonló természetű kutatásokban. A módszertani bevezetést részletes és alapos elméleti keretezés követi. A professzionalizáció fogalmának, mibenlétének, nemzetközi és magyar kutatástörténetének áttekintése olyan alapvetést mutat be, ami egyrészt a kötet szorosabban vett témájának értelmezéséhez elengedhetetlen, másrészt azonban önmagában is megállja a helyét, a témában kevésbé tájékozott olvasó is érdemi eligazítást nyer. A professziódiskurzus különböző modelljeit bemutatva sikerrel választja ki azokat, amelyek alkalmasak lehetnek a polgári iskolai tanárság mint szakmai közösség kialakulásának és fejlődésének leírására.

A kötet következő szakasza a tág keretek után immár a szűkebb fókuszra koncentrál: a polgári iskolára. A szakirodalmi előzmények minden igényt kielégítő és kimerítő tárgyalását követi az iskolatípus bemutatása. A külföldi előzmények (Franke pedagógiája, filantropizmus, francia, német előképek stb.) után a magyar fejlődést tanulmányozza, különös tekintettel a polgári iskola útkeresésére a magyar közoktatás rendszerében, a „közoktatás-szakoktatás, illetve a középfokú iskola-középiskola mezsgyéjén” (Fizel, 2018. 47. o.). Az útkeresés viszonylag sokáig tartott, az 1868. évi indulástól számítva évtizedek teltek el, mire a két világháború közötti időszakra végül „szervezete, tanterve, tanárképzése stabilizálódott” (Fizel, 2018. 54. o.), nyugodtan mondhatjuk, virágzásának korszakába lépett, hogy megvalósítsa az akkor elvárt valláserkölcsei, nemzeti szellemű és gyakorlati irányú nevelést. A szerző részletesen górcső alá veszi az iskolatípus társadalmi bázisát, számos adatgazdag és látványos diagrammal érzékeltetve – melyek egyébként a mű egészét jellemzik – a polgárság dominanciáját, amely azonban fokozatosan szélesedett és kiegészült más, leginkább kispolgári rétegek részvételével.

A polgári iskola tanulmányozása után kerül a középpontba a sajátos, „harmadik utat” bejáró polgári iskolai tanárság. Ahogyan az iskolatípus kereste helyét a középiskolák vagy középfokú iskolák, az általános vagy szakmai képzést nyújtó intézmények között, úgy keresték helyüket tanáraik is az elemi iskolai tanítók és a középiskolai tanárok között, éppen ezért szakmászodásuk illetve professzionalizációjuk sem írható le az előbbi két kategória alapján, hanem önálló értelmezést igényel. A szerző a folyamat specialitását Harold L. Wilensky és Andrew Abbott elméleteinek felhasználásával képes érzékeltetni: a polgári iskolai tanárság professzionalizációját jellemző folyamatot egyfajta hivatássá fejlődési folyamatként ragadja meg, amely többé-kevésbé jól elkülöníthető, egymásra épülő szakaszokra bontható, az egyes szakaszok eléréséhez pedig mindig adott „lépcsőfokok” vezetnek.

A polgári iskolai tanárság esetében a kiindulást az 1868-tól 1918-ig terjedő szakmászadási szakasz jelenti, amely azonban már magában hordozta a továbblépés lehetőségét rejtő jegyeket, pl. a főfoglalkozásként való megjelenést, az egyesület létrejöttét, szakmai konfliktusok vagy a felsőfokú szakképzés kialakulását. Az első világháború lezárását követő évtized már a szemiprofesszióé, olyan szakasz ez, amelyben, mintegy alárendeltebb státuszban ugyan, de már professzióként képes fellépni és meghatározni önmagát a szakmai közösség. Komoly fegyverténynek bizonyult a tanári cím elnyerése, de a viták ennek ellenére nem csillapodtak. A szerző szemléletesen ismerteti a szakasz főbb mérföldköveihez vezető utat, az immár felsőfokú képzés fejlődését, a konfliktusokat, a különböző, egymásnak feszülő véleményeket, a szakmán belüli és rokon szakmákkal folytatott küzdelmek időszakát, amely azonban korántsem volt eredménytelen: 1928-ban Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter a Paedagogiumot és az Erzsébet Nőiskola főiskolai tagozatát (gyakorlatilag a pedagógusképző intézményeket) összevonta és Szegedre helyezte, a tanárképzést pedig a Ferenc József Tudományegyetemmel összekapcsolta. A dokumentumok tanúsága szerint részben azért tette ezt, hogy a bölcsészeti és a természettudományi kar hallgatói létszámát növelje azáltal, hogy az egyetemmel történő kooperáció részeként minden főiskolás rendkívüli hallgatóként egyik szaktárgyából az egyetemen is hallgatott előadásokat. A polgári iskolai tanárjelöltek egyetemi képzésben való részvétele lehetővé tette a teljes, valódi professzióvá válás útján való továbbhaladást, amely ugyanakkor nem volt zökkenőmentes. A mű nem hallgatja el a főiskolások citromsárga indexszel jelzett, sokak által megbélyegzőnek érzett hátrányos egyetemi megkülönböztetését, ugyanakkor kiemeli az új koncepció előremutató elemeit, valamint Dolch Erzsébet karrierútjának bemutatásával a nőnevelésben mutatkozó egyéni utakat is.

1928 után a polgári iskolai tanárképzés helyzete rendeződött, a képzés időtartama és színvonala emelkedett csakúgy, mint presztízse, a szakmai-etikai normák is megerősödtek. A folyamat nem értelmezhető egyetemtörténeti kitekintés nélkül: a szerző külön fejezetet szentel a felekezeti alapon szerveződő párhuzamos tanszékek tárgyalásának. A női szerzetesrendek pedagóguskép-

zésben részt vevő hallgatóira tekintettel, ezzel együtt a protestáns professzorok és katolikus intézetvezetők egymás melletti tevékenységét biztosítandó, I. és II. számú, ún. párhuzamos tanszékeket létesítettek. Klebelsberg a hallgatói létszámok növelésére, egyetempolitikai megfontolásokra hivatkozott az intézkedés meghozatalakor, a felekezeti elfogultságot kategorikusan visszautasította. A kezdeti vitás körülmények ellenére a főiskola és az egyetem kapcsolata alapvetően gyümölcsözőnek értékelhető, a tanárképzősök szempontjából különösen, akik így lehetőséget kaptak a szaktárgyuk szerinti tudományos elmélyülésre. A harmincas évekbeli adatok azonban azt igazolják, a szaktudományos kurzusokon túl előszeretettel vettek fel filozófiai, pedagógiai vagy pszichológiai kurzusokat is. Mindezt feltehetően azért, mert nem elégedtek meg a főiskola nyújtotta lehetőségekkel, „Mert tanárnak készültek. A szaktudományukban járatos tanárnak. Profi pedagógusnak, a professzionalizáció legmagasabb szintjén” (Fizel, 2018. 163. o.).

A kötet tekintélyes, adatgazdag melléklettel zárul. A szerző demográfiai adatokat, társadalmi, felekezeti, regionális szempont szerinti megoszlásban, valamint az egyetemen hallgatott tárgyakkal kapcsolatos jellemzőket is közreadja, úgymint témák, oktatók, eredmények stb. Mindezzel korábban nem tapasztalt módon járul hozzá a főiskolai hallgatók áthallgatásának megismeréséhez, illetve az intézményi együttműködés értelmezéséhez.

A mű elérte a bevezetésben megfogalmazott célját: igazolja a hipotézist, mely szerint a polgári iskolai tanárság szakaszokra bontható, modellezhető, a teljes professzionalizáció jegyeit mutató folyamaton ment keresztül sajátos, harmadik utas verziót produkálva. Teszi mindezt meggyőző, bizonyítékokon alapuló érvrendszer felvázolásával és logikus kifejtésével, gördülékeny stílusban, az olvasást és értelmezést megkönnyítő táblázatokkal és diagramokkal bőségesen kiegészítve. A szép kiállítású kötet eredményei tanúbizonytságot tesznek a szerző mind a neveléstudományban, mind a praktikumban részt vevő pedagógusok hétköznapijaiban ma is zajló identitáskereső folyamat értő és érző támogatásáról, valamint az egész tanárképzés, de különösen a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kara iránti, példamutató szakmai és emberi elkötelezettségéről.